

Яковенко Л. І.,

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри професійно орієнтованої польської мови

Українсько-польського навчально-наукового інституту

Національного університету «Одеська політехніка»

ЕТНОНІМИ ТА НАЗВИ ОСІБ ЗА ГРОМАДЯНСТВОМ У РОМАНІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «BIEGUN» З ТОЧКИ ЗОРУ ГЛОТТОДИДАКТИКИ

Анотація. У статті Яковенко Л.І. «Етніми та назви осіб за громадянством у романі Ольги Токарчук «Biegun» з точки зору глоттодидактики» проаналізовано лексику на позначення національності й громадянства й визначено можливості впровадження фрагментів роману і його певних екзистенційних установок у дидактичний процес. Кардинальні зміни у житті багатьох осіб, що вивчають польську мову, зокрема виїзд за кордон, зміна статусу й роду діяльності, необхідність частих переїздів, відірваність від родини, перебування у багатонаціональному середовищі тощо, спонукають до пошуку нових підходів до особистості учня, до створення дидактичних ситуацій, що є максимально наближеними до його життєвих потреб. Залучення фрагментів роману та певних психологічних установок, викладених у ньому, сприяє максимальному наближенню дидактичного матеріалу до життєвих умов та психологічних потреб багатьох учнів з України. Попри те, що лірична героїня роману подорожує по світі за власною внутрішньою потребою, а не через трагічну необхідність, у творі можемо знайти багато корисних роздумів та спостережень, що допоможуть змінити ракурс викладання та психоемоційного сприйняття дидактичного матеріалу. Мобільність сьогодення ставить перед викладачем нові виклики: актуальність навчальних матеріалів безпосередньо пов'язана з мотивацією до вивчення іноземної мови. Водночас існує потреба самоідентифікації особистості, підкреслення її визначних рис.

Назви національностей і громадянства у творі певним чином протиставлені слову *громадянин*: воно вживається тільки у словосполученнях *громадянин світу*, *громадянин держави Мережа*, що протирічить традиційним поняттям національної культури. Вони служать для ідентифікації людини, свідчать про її причетність до певного соціуму. Головна героїня роману, ведучи кочовий спосіб життя, подорожує як у просторі, так і в часі. Люди, яких вона зустрічає у своїх мандрівках, створюють певне соціально-культурне тло, що стає предметом її спостережень і роздумів про світ, людину у ньому та власне коріння.

Ключові слова: О. Токарчук, лексика, етніми, назви осіб за громадянством, глоттодидактика.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Кардинальні зміни у житті багатьох осіб, що вивчають польську мову, зокрема виїзд за кордон, зміна статусу й роду діяльності, необхідність частих переїздів, відірваність від родини, перебування у багатонаціональному середовищі тощо, спонукають до пошуку нових підходів до особистості учня, до створення

дидактичних ситуацій, що є максимально наближеними до його життєвих потреб. У цьому плані багатий матеріал знаходимо у романі «Biegun» авторства польської письменниці, лауреатки Нобелівської премії у галузі літератури 2018 року Ольги Токарчук. Попри те, що лірична героїня роману подорожує по світі за власною внутрішньою потребою, а не через трагічну необхідність, у творі можемо знайти багато корисних роздумів та спостережень, що допоможуть змінити ракурс викладання та психоемоційного сприйняття дидактичного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

У своєму творі авторка показує, що сучасна людина пізнає світ у русі, власне рух є її екзистенційною ознакою [1]. Маргрета Грігоров, аналізуючи представлення дійсності у романі, відзначає особливий спосіб мислення: «Według praw tego myślenia mechano-magiczno-kwantowego Tokarczuk, człowiek może być tu i tam, na początku i na końcu, wszędzie i nigdzie, zarówno w jednej, jak w wielu płaszczyznach przestrzennych, kulturowych, historycznych. Mogą więc istnieć nieistniejące mapy. Według Tokarczuk ta nowa, „nieuchwytna” mapa odpowiada duchowi współczesności» [2, с. 38]. Польський мовознавець Мартін Мацьолек, здійснюючи лексикографічний аналіз слова *biegun* у контексті назви роману, доходить до висновку, що не слід пояснювати походження назви твору тільки значенням «відгалуження православної старообрядництва», а варто врахувати, що авторка, свідомо чи підсвідомо, актуалізувала застарілі значення цього слова [3, с. 86]. Героями окремих розділів часто виступають постаті, що подорожують по світу. Це своєрідне кочівництво, подорожі без певної мети, рух між різними місцями і культурами. Детально концепт «подорож» у творі розглядає українська дослідниця Інна Рогальська-Якубович, зазначаючи, що він є об'єднувальним стрижнем для усіх епізодів роману [4, с. 124]. Водночас текст роману та його ідейний зміст містять багато матеріалу, який варто використати у процесі навчання польської мови як іноземної. Отже, актуальність теми зумовлена необхідністю модернізації процесу викладання та його психоемоційної адаптації до нагальних потреб наших співвітчизників. Водночас існує потреба розробки питання щодо використання текстів сучасних авторів у процесі навчання польської мови. Адже мобільність сьогодення ставить перед викладачем нові виклики: актуальність навчальних матеріалів безпосередньо пов'язана з мотивацією до вивчення іноземної мови.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз лексики на позначення національності й громадян-

ства та розгляд можливостей впровадження фрагментів роману і його певних екзистенційних установок у дидактичний процес у закладах вищої освіти. У ході дослідження виконано наступні завдання: 1. Шляхом суцільної вибірки з тексту твору виокремлено назви національностей та громадянства. 2. Здійснено кількісні підрахунки. 3. З'ясовано особливості вживання виокремленої лексики у контексті роману. 4. Визначено можливості використання аналізованих фрагментів у практиці викладання польської мови як іноземної у закладах вищої освіти.

Матеріалом для дослідження послуговував текст роману Ольги Токарчук «Bieguni» та виокремлені з нього 32 лексеми польської мови на позначення національності й громадянства у 42 випадках вживання. Для досягнення мети використано **методи** контекстуального аналізу, кількісних підрахунків, спостереження за мовними явищами.

Виклад основного матеріалу. Поняття громадянства у романі. Більшість етнонімів та назв громадянства у творі окреслюють мешканців Європи. Так, тут згадано про німців (4)¹, італійців (4), англійців (3), норвежців (2), шведів (2), угорців (1), іспанців (1), британців (1), ірландців (1), голландців (1), швейцарців (1), сербів (1), словаків (1). Значну кількість представляють мешканці інших частин світу: євреї (3), японці (3), американці (3), індіанці (1), індійці (1), маорі (1), австралійці (1).

У контексті твору громадянин є уособленням своєрідного кочівника, що подорожує між різними місцями і культурами. Метою таких переміщень, які авторка часто називає *pielgrzymka* / *паломництво*, є зазвичай інший паломник. Впродовж усього роману цю думку повторено кілька разів. Сталі координати людини, які виділяє авторка у цьому змінному світі, є важливими засобами мовної характеристики дійових осіб. Для мандрівників, що зустрічаються у хостелах, літаках чи в аеропортах, питання про походження є важливим і входить до складу виокремлених авторкою *Трьох Запитань Подорожніх*: «Skąd pochodzisz? Skąd przyjechałeś? Dokąd jedziesz?» [5, с. 67]. Це допомагає людям створити систему координат і знайти один одного у ній. Як бачимо, походження особи, тобто її громадянство і національність, все одно продовжують виконувати ідентифікаційну функцію навіть для тих, хто веде кочовий спосіб життя. У такому потрактуванні особливу увагу викладача привертає перше з наведених питань: *Skąd pochodzisz?* Воно збігається з ідентичним питанням, що належить до основного мінімуму, який пропонуємо учневі на початковому етапі навчання. І це ж питання набуває нової актуальності у сучасних умовах перебування українців за кордоном. Відповідь на нього має не лише певну ідентифікаційну функцію, але й спонукає учня вкотре підтвердити свою належність до певного етносу, причетність до його культури та історії.

Наступне питання *Skąd przyjechałeś?* виявляє сутність сучасного кочівника (*nomady*): зазвичай, маючи певне громадянство, людина може постійно мандрувати з однієї країни до іншої. Відповідь на третє питання *Dokąd jedziesz?* фактично передбачає майбутнє мандрівника, визначаючи його місцезнаходження за якийсь час. Отже, *Три Запитання Подорожніх* можна потрактувати як універсальні для кожної людини у багатонаціональному середовищі. Відповідаючи на них, вона визначає основні вектори власного буття.

Водночас слово *obywatel* / *громадянин* набуває у творі особливого значення. З п'яти випадків вживання три стосуються пасажирів у аеропортах, які є *громадянами* аеропортових республік; один раз це слово виступає у складі фразеологізму *obywatele świata*. Також воно позначає причетність до віртуальної мережі. Своє громадянство оповідачка окреслює наступним чином: «Jestem obywatelką państwa Sieci» [5, с. 362]. Вона визнає, що втратила орієнтацію у політичних справах своєї держави, а при зміні локації її телефон реєстрував наявність різноманітних мереж, про які тепер ніхто вже не пам'ятає. Після виходу з літака власне телефон подає інформацію про те, у якій провінції держави Мережа опинилася героїня. Як виникає з розділу «Państwo Sieci», поняття *громадянин світу* у романі звужується до меж *громадянина держави Мережа*. Край світу для громадянина держави Мережа – це перебування поза досяжністю будь-якої мережі. Авторка констатує: «Poza Siecią jest cisza» [5, с. 363]. Належність до глобального суспільства здійснюється через Мережу. У творі аеропорти названо містами-державами, а пасажирів – громадянами цих держав, їхня кількість постійно змінюється. Виразний контраст між постійністю місцезнаходження і змінністю складу громадян підкреслено у характеристиці таких міст-держав: «To coś więcej niż port lotniczy, to już specjalna kategoria miast-państw, których lokacja jest stała, lecz ich obywatele – zmienni» [5, с. 65].

Отже, у всіх вживаннях слова *obywatel* авторка не послугується ним для ідентифікації походження людини, її причетності до культури певної країни, а, навпаки, підкреслює незакоріненість, відірваність мандрівників від свого народу й від своєї держави. Постать нараторки у романі є символом подорожі, пошуку і постійного переміщення. На тлі такого незакорінення варто більш детально дослідити константи особистості у художньому просторі твору. Показово, що слово *lotnisko* (*аеропорт*) вжито у тексті твору 39 разів, *państwo* (*держави*) – 22 рази, натомість слово *narodowość* (*національність*) взагалі відсутнє. Однак така відірваність від власної держави не перешкоджає авторці відчувати себе у контексті польської культурної ідентичності у широкому розумінні цього поняття.

Національність та громадянство нараторки у контексті роману. Попри те, що нараторка жодного разу не називає себе полькою, декларуючи громадянство держави Мережа, впродовж усього твору прослідковується її тісний зв'язок з батьківщиною. Так, в розділі „Świebodzin” (назва невеликого містечка на заході Польщі), розповідається про те, як героїня, читаючи відгуки гостей у готелі якоїсь екзотичної країни, натрапила на запис Шимона Поляковського з цього міста: «Szymon Polakowski, Świebodzin, Polska» [5, с. 370]. Сама вимова назви містечка, у якому їй ніколи не доводилося побувати, пробуджує настільки сильні асоціації й почуття, що реальним стає тільки Свебодін, викликаючи навіть уночі хвилю неприємної туги. Перед очима постають вулиці містечка, автобусні зупинки, м'ясний магазин, вежі костелу. Підсвідомо, на рівні емоцій та асоціацій, героїня перебуває у культурному контексті рідної мови і своєї країни: «Głośno wymawiam tę nazwę: Świebodzin, i odtąd mam wrażenie, że nad oceanem, jukami i stromą ścieżką ktoś położył mleczną folię. Ta śmieszna trudna nazwa, wobec której buntuje się rozpuszczony język, miękkie perwersyjne „ś”, które natychmiast sprowadza niejasne doznanie, coś jak chłód ceraty rozłożonej na kuchennym stole, koszt świeżo zerwanych pomidorów z działki, zapach spalin z junkersa. To wszystko sprawia,

¹ Тут і далі у дужках вказано кількість вживань у романі.

że realny staje się tylko Świebodzin, nic innego. Resztę dnia wisi nad oceanem – wielka fatamorgana. I choć nigdy nie byłam w tym miasteczku, to widzę niewyraźnie jego uliczki, przystanek autobusowy, sklep mięsny, wieżę kościoła» [5, с. 370–371]. Як бачимо, стереотипові уявлення про батьківщину глибоко закорінені у підсвідомості нараторки на рівні механізму мовлення, зорових уявлень, одоративних і тактильних відчуттів, тобто того первісного, що закріплене у фізіології людини.

Етнонім *Polak / Polka* у контексті роману. Найбільш яскравим зображенням національних польських рис у романі можна вважати фрагменти, пов'язані зі смертю та похованням Фредерика Шопена. Показовим тут є опис перевезення серця Фредерика Шопена на окуповану й поділену батьківщину. Його сестра Людвіка мусила сховати банку із заспиритованим серцем композитора під криноліном і в такий спосіб пересікти кордон. Для того, щоб потамувати хвилювання й не видати себе, Людвіка тримається за рятівну думку, що вона є полькою: «Usiadła na swoim miejscu, wyprostowana, może nieco sztywna, lecz była jednak damą, siostrą Fryderyka Szopena. Polką» [5, с. 360]. Як бачимо, тут це слово стає синонімом мужності, стійкості, витримки і гідності. Змальовуючи перетин кордону Людвікою, Ольга Токарчук вживає також форму множини етноніма *Polak*, основною ознакою якого є прагнення незалежності: жандарм перевіряє, чи жінки не везуть чогось, що могло б посилити незалежницькі настрої *поляків*.

У іншому випадку вживання етноніму *Polak* виступає у ситуації, коли один з подорожніх розповідає про своє походження і каже, що його дідусь був поляком: «Ten, którego spotkałam w pociągu, podróżował, jak większość z nich, w poszukiwaniu swoich korzeni. Była to dosyć skomplikowana podróż. Jego babka po kądzieli była rosyjską Żydówką, dziadek Polakiem z Wilna (opuścili Rosję z armią generała Andersa i po wojnie osiedlili się w Kanadzie); po mieczu zaś dziadek był Hiszpanem, a babka Indianką z plemienia, którego nazwy nie pamiętam» [5, с. 67]. Наведена цитата виразно демонструє прагнення людини дізнатися про свої витоки й побувати у місцях, звідки походять предки. Водночас тут наголошено на неможливості однозначної відповіді на питання про національність, якщо брати до уваги походження людини. У сучасному глобальному світі зображена ситуація є типовою для багатьох осіб, питання визначення національності стає справою особистою і суб'єктивною, а іноді неможливою, що продемонстровано у романі мовними засобами, адже цього героя авторка називає *Ten, którego spotkałam w pociągu*. Та й сам чоловік, починаючи дослідження власного коріння, видавався навіть дещо пригніченим від такого різноманіття. У цитованому фрагменті потребують пояснення також популярні у польській мові фразеологізми *po mieczu* (предки у родині з боку батька) та *po kądzieli* (предки у родині з боку матері), де *mecz / miecz* і *kuziś / kądziel* виступають атрибутами чоловічої та жіночої ліній.

Етноніми та назви громадянства, вжиті безвідносно до конкретної особи.

Варто звернути увагу на ближчий контекст вживання цих слів. Кілька разів зустрічаємо у тексті перелік представників різних національностей. Приїжджаючи на нове місце, авторка докладно вивчає, з яких країн тут були люди. Так, читаючи записи у вже згадуваній книзі гостей готелю у одній з екзотичних країн, нараторка відзначає, що тут були *норвежці, ірландці, американці, двоє корейців, австралійці*, також *швейцарці*, але

найбільше було *німців*. *Словаки* у цьому переліку представлені як люди, яких рідко зустрінеш у подорожах: «[...] a nawet – o, proszę – Słowacy» [5, с. 370]. Отже, у романі бачимо німців такими, що у порівнянні з іншими найбільше люблять бувати у екзотичних країнах. Натомість словаки (можливо, також і через свою малочисельність), не часто є учасниками таких мандрівок.

Наступний приклад переліку кількох національностей та громадянства зустрічаємо у описі ресторану афінського готелю, де одна з героїнь помічає багатих туристів: *американців, німців, англійців*. І поряд з ними виступають люди з невідомою національністю, оскільки вони у процесі заробляння грошей втратили будь-які особливі прикмети і просто вирізняються красою і здоров'ям: «[...] ale i tacy, którzy dzięki wolnemu przepływowi pieniądza, podążając za nim, stracili już jakiejkolwiek cechy szczególne. Byli po prostu ładni, zdrowi i z niewymuszoną łatwością przechodzili z języka na język» [5, с. 414]. Здається, цим людям нічого не бракує, адже вони гарні й здорові, легко переходять з однієї мови на іншу, і це дозволяє їм заробляти гроші у довільній частині світу. Однак їхньою основною характеристикою є наступна: «такі, що втратили вже будь-які особливі прикмети». Показово, що авторка не називає їх жодним іменником, лише підкреслює їхню втрату самоідентичності займенником *tacy / taki*. Можемо потрактувати наведену мовну характеристику цих осіб як негативне сприйняття відірваності людини від свого коріння.

У розділі «*Apulejusz osioł*» зустрічаємо також окрему характеристику *американців*, яку дає господар віслоків, що перевозять туристів до річки Йордан: «Najgorsi są Amerykanie, bo większość z nich ma nadwagę. Są często zbyt ciężcy nawet dla Apulejusza. Waga dwa razy tyle, co inni ludzie» [5, с. 134]. Як бачимо, для тварини саме вага людини є визначальною, тому ці люди схарактеризовані тут як найгірші, адже вони важать вдвічі більше, ніж інші.

Англійська мова, англійська культура чи не найчастіше згадуються у романі. Однак слово *Anglik / англієць* вжито лише 3 рази. Наприклад, у розділі «*30 000 guldenów*», де говориться про ціну колекції препаратів Фредерика Рюйша, яку цар Петро І купив у нього за вказану суму: «Roczny dochód kupca, który handluje z koloniami, przy założeniu, że na świecie jest spokojnie i Anglicy nie aresztują holenderskich statków, o które trzeba się potem procesować w nieskończoność» [5, с. 241]. Вартість колекції порівнюється з річним прибутком купця за умови, що на світі буде спокійно й *англійці* не заарештують голландських кораблів, за які доведеться судитися до безкінечності. Історичним тлом цього вислову є англо-голландські війни, що точилися у другій половині XVII століття й призвели до упадку Голландії, втрати нею панівного становища на морі й становлення Англії як найсильнішої морської держави [6]. Як бачимо, *англійці* тут виступають представниками держави, що домінує на морських просторах й має там правову перевагу.

Звичайно, у багатонаціональному натовпі одним з виразних показників приналежності до певної культури є мова. Найчастіше представники різних національностей спілкуються англійською. У романі змальовано низку таких ситуацій. Так, на грецькому круїзному катері дружина професора, Карен, зазначає для себе, що усі говорять англійською: «Wszyscy, nawet Francuzi, mówili po angielsku» [5, с. 423]. Уточнення *навіть французи* вирізняє їх із загального потоку туристів і підкрес-

лює їхню схильність до мовного консерватизму й непопулярність англійської мови у Франції.

Найбільш виразно пов'язані з назвою та ідеєю твору етноніми *Cyganie / роми* й *Żydzi / євреї*. Жінка з секти бігунів, говорячи Аннушці про необхідність постійного перебування у русі, переконана, що причиною переслідування ромів і євреїв є їхня схильність до частої зміни локалізації: «To dlatego tyrani wszelkiej maści, piekielni słudzy, mają we krwi nienawiść do nomadów – to dlatego prześladują Cyganów i Żydów, to dlatego przymusowo osiedlają wszystkich wolnych ludzi, naznaczają adresem, który dla nas jest wyrokiem» [5, с. 293]. Саме назви цих двох національностей вжиті у наведеному вислові як синоніми кочівництва, волелюбства, але водночас і як ідейне втілення відірваності від певних кордонів і сталих місць перебування.

Географія подорожей у просторі та в часі у романі вражає безмежністю. Так, задумуючись над природою людського тіла й над тим, як його можна зберегти після смерті, нараторка згадує про корінний народ Нової Зеландії *Maorysi / маорі*. Люди цього племені муміфікують різними способами голови своїх рідних небіжчиків, щоб потім зберігати їх у себе й використовувати як предмет жалоби [5, с. 163]. Розділ, у якому йдеться про цей звичай, складається з трьох речень, причому перше є логіко-граматичним продовженням заголовку. Фактично це коротка увага на полях, однак вона дає виразну характеристику людям цього етносу, проводячи чітку культурну межу між ними та представниками європейської цивілізації.

Наведені приклади демонструють загальноприйняті стереотипи про представників різних національностей, як от: *американці*, *німці*, *англійці* – багаті, їх часто можна зустріти на туристичних шляхах у різних кутках світу, крім того, американці часто мають зайву вагу; *англійці* – панують на морських шляхах; *французи* – неохоче розмовляють англійською, *словаки* – люди, яких рідко зустрінеш у подорожі, *роми і євреї* – нації, які переслідують тирани за схильність до кочівництва; *маорі* – відомі язичницькими культами, бальзамуванням голів своїх рідних небіжчиків.

Аналізуючи окремі фрагменти твору, варто також звернути увагу на випадки відхилення від лексичних та граматичних норм. Так, у розповіді про Еріка та його товаришів, що перебувають у в'язниці й складають плани на майбутнє, замість нейтрального *Japończyk / японець* вжито слово *Japoniec*, яке словники кваліфікують як зневажливе: «Podobno Japońscy szukają ludzi» [5, с. 99]. Крім того, відповідно до норм польської граматики чоловічоособовий іменник *Japoniec* у називному множині повинен мати закінчення *-y*: *Japońcy*. Форма із закінченням *-e* є депреціативною, тобто такою, що служить знеціненню, зниженню вартості чого-небудь. Однак зважаючи на те, що наведений вислів вжито у непрямій мові людей різних національностей, які спілкувалися примітивною англійською, можемо припустити, що ця форма є стилізацією неправильного мовлення. Власне цей фрагмент демонструє, наскільки важливим є знання лексики на позначення національності й громадянства для успішної міжособистісної комунікації. Адже незнання назв національностей та правил відмінювання чоловічоособових іменників можуть призвести не тільки до неправильного розуміння авторського задуму, але й до непорозуміння і навіть конфлікту.

Етноніми, що функціонують у складі характеристики окремих осіб. У таких контекстах варто звернути увагу на

маркери, що виступають в оточенні цих слів. Часто це певні зовнішні риси. Так, *шведка* Александра, з якою головна героїня проводить час в очікуванні авіарейсу, змальована досить детально: «Jest wysoka, dobrze zbudowana, ma dość szerokie biodra i drobne dłonie. Bujne kręcone włosy wiąże w kitkę, ale ponieważ są niesforne, to fruwały wokół jak srebrna aureola, całkowicie siwe. Lecz twarz ma młodą, jasną, piegowatą. Pewnie jest Szwedką, one nie farbują włosów» [5, с. 75]. Вона ще молода, має буйне кучеряве волосся, однак воно повністю сиве. Александра займається дослідженням злочинів людей проти тварин, має на меті написати книгу про ці злочини, що були скоєні від початку світу, своєрідну сповідь людства. Спостереження за стражданнями тварин навіть навели її на несподівану думку про постать Бога та його сутність.

Ще один раз зустрічаємо етнонім *Szwedzi* у формі множини: «Kolejna para – zgodnie siwowłosa, to Szwedzi, podobno ichtiolodzy [...]; ci są spokojni i bardzo do siebie podobni, choć nie tym rodzajem podobieństwa z urodzenia, lecz takim, nad którym trzeba się naprawdę napracować przez całe długie lata małżeństwa» [5, с. 424]. Як бачимо, і в цьому випадку підкреслено зовнішню ознаку шведського подружжя – вони *однаково сивоволосі*. Цього разу це літні іхтіологи, які схожі один на одного не тільки сивим волоссям, але й манерою поведінки, що виробилася завдяки довгим рокам подружнього життя.

Етноніми використано також для змалювання характеру героя. Так, подорожуючи в часі, авторка детально зупиняється на вже згадуваних обставинах смерті й похорону Фредерика Шопена. Виконуючи передсмертне бажання композитора, друзі організовують на його похороні виконання «Реквієму» Моцарта і запрошують відомих того часу співаків. Серед інших погодився заспівати найкращий бас Європи Луїджі Лаблаш, веселий *Włoch / італієць*, що вмів ідеально наслідувати усіх, кого тільки хотів: «I rzeczywiście, jednego z tych wieczorów oczekiwania na pogrzeb [...] naśladował Fryderyka tak bezbłędnie, że towarzystwo rechotało, nie bardzo wiedząc, czy to wypada – wszak ziemia jeszcze nie przyjęła ciała zmarłego» [5, с. 355]. Також у виконанні «Реквієму» бере участь італійська співачка-сопрано Грацієлла Паніні, говірка й жвава панна, що любить дорогі екіпажі й вишукані туалети. Її образ створено шляхом мовних характеристик, описів, дигресії. Однак показово, що саме у зображенні її співу авторка вживає слово *італійка*: «Graziella śpiewała najlepiej, to jasne, a jej głos tylko w niewielkim stopniu tłumila zasłona i Ludwika wyobrażała sobie małą Włoszkę, jak przejęta wyęża wszystkie siły i z głową zadartą do góry, z nabrzmiałymi żyłami na szyi – tak ją widziała na próbach – wydaje z siebie ten niezwykły głos, śpiewa czysto, diamentowo [...]» [5, с. 359]. Як бачимо, з *малою італійкою* у творі пов'язано чистий, діамантовий спів.

Етнонім *Anglik* також використано для індивідуальної характеристики героїв. Для *англійців* так само, як і в загальних характеристиках, у індивідуальних описах основними маркерами є море й морські професії. Наприклад, доктор Бляу, шукаючи ідеальної суміші для бальзамування людського тіла, пригадує про *англійця* Вільяма Берклі, *адмірала флоту*, якого забальзамував Рюйш. *Англієць і адмірал флоту* – тільки ці дві характеристики фігурують у описі живого Берклі. У наступних рядках йдеться про якість забальзамованого тіла та його особливості [5, с. 175 – 176].

Норвежці та німці у творі є уособленням чоловічої краси та сили. Так, рудоволосий *норвежець*, програміст Оле, якого

Карен спочатку прийняла за *німця*, вирізняється фізичною силою, привабливістю й тактовністю: «Przedstawił się jako programista, powiedział, że pracuje z komputerami w Bergen, pod kołem podbiegunowym. Jest Norwegiem. W łagodnym świetle lamp jego skóra, oczy i cienkie druciane oprawki okularów wydawały się zrobione ze złota. Biała lniana koszula niepotrzebnie przykrywała złoty tors» [5, с. 426]. Цей герой вирізняється також інтелектом, допитливістю й наполегливістю.

Розгорнуту характеристику *серба* Небойші, ім'я якого авторка розшифровує як *Nie bój się* (*Не бійся*), подано у окремому однойменному розділі. У Чехії вона підвозила Небойшу своєю автівкою, а він увесь час говорив про війну, про смерть і про ті роздуми, які з цим пов'язані. У кожному місці цей чоловік відчуває присутність небіжчиків і починає бачити оточення через призму тих, хто жив тут і створював цей світ до нього, а також відчувати, що він просякнутий смертю цих людей. Така думка спонукає йти кудись далі, тому що в дорозі нема часу на роздуми, і світ здається недоторканим, чистим і безсмертним [5, с. 345–346]. Як бачимо, війна поселила в цій людині постійний страх смерті, проявом якого є внутрішня потреба до зміни місця свого перебування, що вкотре повертає читача до ідеї бігунів – людей, які шукають спасіння у постійному русі.

Наступний антропонім, якого вжито для окреслення конкретної особи – *Holender* / *голландець*. Про голландця Тасмана принагідно згадано у описі подорожі Джеймса Кука до Нової Зеландії як про першовідкривача цієї землі. Джеймс Кук з товаришами, плаваючи по південних морях, очікували появи землі на горизонті, спираючись на спостереження Тасмана, однак постійно помилялися, приймаючи хмари за материк [5, с. 303]. Показово, що цей антропонім виступає також у складі фразеологізму *летючий голландець* у розділі «Психологія острова», де авторка стверджує, що кожен острів є своєрідною фата-морганою, що на хвилю з'являється далеко на горизонті й одразу зникає [5, с. 110]. Як і в загальних характеристиках, спостерігаємо тут безпосередні асоціації голландців з морем та мореплаванням.

У окремих випадках етноніми чи назви особи за громадянством виступають єдиним ідентифікатором героя. Наприклад, нараторка розмовляє у кав'ярні аеропорту з одним *британцем* про те, що вона не любить признаватися до своїх земляків за кордоном і воліє залишатися невпізною. Її співрозмовник висловив подібну думку [5, с. 196] – зрештою, бажання дистанціюватися від загалу і бути самодостатнім можна визнати типовими рисами британців.

Подікуди етноніми вжито опосередковано: ми не зустрічаємо особи цієї національності, але чуємо від неї від інших героїв. Так, слово *Węgier* / *угорець* виступає у розділі «Drama i action». Головна героїня, перебуваючи у чужій країні, перебирає у магазині відеокасети й стиха лається польською, що випадково чує жінка, яка проходить поруч. Вона жестами показує, що в її жилах тече польська кров, і далі англійською розповідає, що у сімнадцять років виїхала з батьківщини, вийшла заміж за *угорця* і забула свою мову. Польською може сказати хіба що два речення. Після гарячкових визнань англійською мовою колишня полька зникає за полицями з написами «Drama» і «Action». Авторка з гіркою іронією зазначає: «Trudno mi uwierzyć, że można zapomnieć język, dzięki któremu mapy świata zostały naszkicowane. Musiała go najzwyczajniej w świecie gdzieś zawieźć. Może leży zwinięty i zakurzony w szufladzie

ze stanikami i majtkami, wcisnięty w kąt, jak seksowne stringi, które nabyło się kiedyś w przyprawie entuzjazmu, ale nie było ich kiedy użyć» [5, с. 365]. Розміщуючи у одному ряду, в одній «шухляді», мову і сексуальну білизну, яку не було коли використати, авторка підкреслює ступінь байдужості цієї людини до рідної мови, занедбаності власної самоідентичності. Аналізуючи цитований фрагмент, варто покликатися на відоме усім полякам стародавнє прислів'я про братерство поляків та угорців: «Polak, Węgier – dwa bratanki, i do szabli i do szklanki». Деякі джерела вказують на його походження з другої половини XVIII століття [7, с. 25; 8], хоча граматична форма *dwa* замість *dwaj* наводить на думку про більш давнє виникнення². У тексті не наведено цього прислів'я, однак воно своєрідно вписується у контекст зображеної ситуації, розширюючи її й доповнюючи новим звучанням. Ймовірно, перебування в угорському середовищі було настільки комфортним і достатнім для цієї жінки, що вона забула рідну мову. З іншого ж боку, угорське середовище може бути потрактоване як консервативне, таке, що не толерує чужої мови.

Наступний етнонім *Żyd* / *євреї* зустрічаємо у дивовижній історії Філіпа Фергюєна, де поряд з багатьма іншими постажами згадується про шліфувальника лінз, *зухвалого єврея* – Бенедикта Спінозу: «Lecz jeszcze wcześniej [...] co jakiś czas ów pastor zabierał go (Фергюєна – *зауваження наше*) na krótkie wyprawy, kilka mil rozjeżdżonymi drogami, do pewnego szlifierza soczewek, zuchwałego Żyda wykletego przez swoich, jak o nim mawiał» [5, с. 215]. Юний і неосвічений Філіп, слухаючи розмови, що точилися у колі мислителя, мало що у них розумів, однак на все життя виніс з цих зустрічей зразок упорядкованого, раціонального розуму, сили думки та потреби розуміння світу.

Цікавим для спостереження за польською лексикою є етнонім *Hindus* / *індус*. В аналізованому творі це слово зустрічаємо у розділі «Świat w głowie», де нараторка розповідає про свій досвід нелегального заробітку у одній міжнародній мануфактурі у передмістях великої метрополії. Серед постійного потоку робітників є один *індус*, який працює у цьому закладі вже багато років і доля якого не відрізняється від долі тимчасових заробітчан, оскільки він не має ані страхування ані відпустки. Навіть коли йому запропонували створити профспілку для захисту його прав, він рішуче відмовився. Однак чоловік був зворушений такою турботою про нього і старався віддячити у міру своїх можливостей. Привертає увагу також варіативність цього етноніма. В описаній ситуації у творі вжито слово *Hindus*, яке словники коротко дефінують як «мешканець чи громадянин Індії» [9]. Водночас словник відсилає до слова *Indus* з наступною увагою щодо його вживання: «Раніше цим словом називали корінних жителів індійського субконтиненту; на початку XXI століття воно було визнане обов'язковим терміном для громадянина Республіки Індія» [9].

Отже, етноніми, що служать для характеристики конкретних осіб у романі, також здебільшого викликають асоціації з типовими уявленнями про представників різних національностей, як от: *шведи* – захисники оточення, тварин, у зовнішньому вигляді прагнуть до натуральності, жінки не фарбують волосся; *італійці* – співучі, з найкращими голосами, жартівливі, артистичні й балакучі; *англійці* – мореплавці, мають

² Тут варто згадати про коронацію малолітньої дочки угорського короля Ядвіги Андегавендської на польський трон у 1384 році.

розвинений військовий флот; *норвежці* та *німці* – зовні привабливі, сильні, тактовні; *серби* – люди, які долають наслідки війни, що проявляються як у соціально-економічному житті суспільства, так і в психологічних проблемах; *голландці* – мореплавці й першовідкривачі; *угорці* – нація, якій властивий мовний консерватизм; *євреї* – здібні до інтелектуальної діяльності, *індійці* – працьовиті, скромні, терплячі, вдячні. Аналізована лексика дає широкі можливості до впровадження на заняттях різноманітних завдань, пов'язаних з вивченням лексики на позначення національностей та громадянства, а також характеристик особи. Це можуть бути асоціограми, дефінювання, пошук відповідностей, спостереження мовних явищ, граматичний аналіз тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Дослідивши етноніми та назви громадянства у романі Ольги Токарчук «*Bieguni*», доходимо висновку, що у творі представлено нетипове поняття громадянства, яке не пов'язане з країною походження чи постійного перебування, а, навпаки, корелює з кочовим способом життя та відірваністю від певної локалізації. Назви національностей і громадянства у творі певним чином протиставлені слову *громадянин* і служать для ідентифікації людини, свідчать про її причетність до певного соціуму.

Як у загальних, так і індивідуальних характеристиках, назви національностей часто несуть загальноприйняте смислове навантаження, асоціюючись з типовими рисами окремого народу та відображаючи певні особливості, що сформувалися у процесі історичного розвитку. Саме це дозволяє використовувати фрагменти твору з назвами етнонімів та громадянства на заняттях польської мови як іноземної, урізноманітнюючи завдання й наближаючи дидактичний процес до умов сьогодення. Важливого значення набуває контекст аналізованої лексики твору, у якому піднімаються нагальні проблеми людини у глобальному мобільному світі, затирання просторових та культурних меж і попри це пошуки нею власного коріння і самоідентичності. Багаточисельні дигресії на тему власного коріння та походження сприяють фокусуванню викладання на психоемоційному сприйнятті дидактичного матеріалу. Мобільність сьогодення ставить перед викладачем нові виклики: актуальність навчальних матеріалів безпосередньо пов'язана з мотивацією до вивчення іноземної мови. Багатство мовного матеріалу роману та актуальність його проблематики дозволяє бачити **перспективи** дослідження у аналізі різноманітних лексико-семантичних та лексико-тематичних груп у сучасному звучанні та можливість їх використання у навчанні польської мови як іноземної.

Література:

- Marzec B. Nike dla Olgi Tokarczuk za powieść o tęsknocie. *Rzeczpospolita*. 05.10.2008. URL: <https://www.rp.pl/literatura/art16007271-nike-dla-olgi-tokarczuk-za-powiec-o-tesknocie>
- Grigorova M. Mapa i ruch, czyli dialog nomadów i „taniec z mapami” na przykładzie książki „*Bieguni*” Olgi Tokarczuk w odniesieniu do twórczości Ryszarda Kapuścińskiego. *Literatura polska w świecie. Obecności*. Katowice. T. 3. 2010. S. 37–56.
- Maciołek M. O biegunie – językoznawczo (rozważania w kontekście tytułu powieści Olgi Tokarczuk *Bieguni*). *Postscriptum polonistyczne*, 2020. №1 (25). S. 69–88.
- Рогальська-Якубова І. Концепт ПОДОРОЖ як стрижень роману Ольги Токарчук «*Бігуни*». *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2022. № 47(3). С. 120–125.
- Tokarczuk O. *Bieguni* : Wydawnictwo Literackie. 2015. 454 с.
- Англо-нідерландські війни. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 2009. 840 с.
- Polak, Węgier, dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki. *Wikipedia*. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Polak,_W%C4%99gier,_dwa_bratanki,_i_do_szabli,_i_do_szklanki
- Wielki słownik języka polskiego Polskiej Akademii Nauk. Red. naukowy P. Żmigrodzki. URL: <https://wsjp.pl>

Yakovenko L. Ethnonyms and names of persons by citizenship in Olga Tokarchuk's novel "Bieguni" "from the point of view of glottodidactics"

Summary. The article by L.I. Yakovenko "Ethnonyms and names of persons by citizenship in Olga Tokarchuk's novel" *Bieguni* "from the point of view of glottodidactics" analyzes the vocabulary for nationality and citizenship and identifies the possibility of introducing fragments of the novel and its certain existential attitudes into the didactic process. Fundamental changes in the lives of many people who study the Polish language, including travel abroad, change of status and occupation, the need for frequent travel, isolation from the family, stay in a multinational environment, etc., encourage the search for new approaches to the personality of the student, to create didactic situations that are as close as possible to his life needs. The involvement of fragments of the novel and certain psychological attitudes set forth in it contributes to the maximum approximation of didactic material to the living conditions and psychological needs of many students from Ukraine. Despite the fact that the lyrical heroine of the novel travels the world according to her own inner need, and not because of a tragic need, in the work we can find many useful reflections and observations that will help to change the perspective of teaching and psycho-emotional perception of didactic material. Mobility of today poses new challenges to the teacher: the relevance of educational materials is directly related to the motivation to learn a foreign language. At the same time, there is a need for self-identification of a person, emphasizing its outstanding features.

The names of nationalities and citizenship in the work are in a certain way opposed to the word *citizen*: it is used only in phrases *citizen of the world*, *citizen of the state* Network, contrary to the traditional concepts of national culture. They serve to identify a person, indicate his involvement in a certain society. The main character of the novel, leading a nomadic lifestyle, travels both in space and in time. The people she meets on her travels create a certain socio-cultural background, which becomes the subject of her observations and reflections on the world, the person in it and her own roots.

Key words: O. Tokarchuk, vocabulary, ethnonym, names of persons by citizenship, glottodidactics.